

- ³² Там само. – Арк.171 зв.–172.
³³ Там само. – Арк.172.
³⁴ Там само. – Арк.172 зв.
³⁵ Там само. – Арк.172 зв.–173.
³⁶ Там само. – Арк.173–173 зв.
³⁷ Там само. – Арк.177–178.
³⁸ Там само. – Арк.178–181.
³⁹ Там само. – Арк.191 зв.
⁴⁰ Там само. – Арк.200 зв.–201 зв.
⁴¹ Там само. – Арк.196 зв.–197; Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т.9. – Вып.2. – С.897.
⁴² РДАДА. – Ф.89. – Оп.1 (1709). – Спр.1. – Арк.213 зв.–214.
⁴³ Там само. – Арк.236 зв.–237.
⁴⁴ Григорьев Б. Указ. соч. – С.313–314.
⁴⁵ Павленко Н.И. Птенцы гнезда Петрова. – С.161.
⁴⁶ Молчанов Н.Н. Дипломатия Петра Первого. – Москва, 1986. – С.221.
⁴⁷ Орешкова С.Ф. Русско-турецкие отношения в начале XVIII в. – Москва, 1971. – С.41, 48–50.
⁴⁸ Павленко Н.И. Птенцы гнезда Петрова. – С.162.
⁴⁹ Мацьків Т. Вказ. праця. – С.108.
⁵⁰ Архів Санкт-Петербурзького інституту історії Російської академії наук. – Ф.83. – Оп.1. – Спр.3166. – Арк.1; Смирнов В. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII в. до присоединения его к России // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1889. – Т.15. – С.166; Стилле А. Указ. соч. – С.97–98; Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. – К., 2003. – С.190.
⁵¹ Возгрин В.Е. Россия и европейские страны в годы Северной войны... – Ленинград, 1986. – С.227.
⁵² Оглоблин О. Гетьман Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; К.; Л.; Париж; Торонто, 2001. – С.301.
⁵³ Таирова-Яковлева Т. Мазепа. – Москва, 2007. – С.238.
⁵⁴ Борщак І. Вказ. праця. – С.85–86.

The article is dedicated to examination of one of the key directions of hetman I.Mazepa's foreign policy in the times of Ukrainian-Swedish Union – the search of support from Ottoman Empire in struggling against Russia. Special attention is paid to hetman's appeal alongside with the first minister and Swedish king Charles' XII privy councilor duke Charles Piper to Turkey in spring 1709 and reaction on it from Istanbul.

В.М.Горобець*

**СТРУКТУРА ВРЯДУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ ДИСЦИПЛІНУВАННЯ
В ПІВДЕННИХ ПОЛКАХ ГЕТЬМАНАТУ
(за матеріалами ревізій Полтавського полку 1719, 1721 і 1732 рр.)**

У статті на підставі матеріалів ревізій, що проводились у Полтавському полку в 1719, 1721 і 1732 рр., аналізується соціальна структура населення Полтавщини, реконструюється модель адміністративного устрою та системи організації влади на полковому, сотенному і курінному рівнях, встановлюється персональний склад козацьких ударників.

Переписні книги Полтавського полку 1719, 1721 та 1732 рр. є надзвичайно цінним і свого роду унікальним джерелом із соціальної історії Гетьманату пер-

* Горобець Віктор Миколайович – д-р іст. наук, професор, завідувач центру досліджень проблем соціальної історії Інституту історії України НАНУ.

шої половини XVIII ст. Унікальність названих документів обумовлюється насамперед належною якістю збереження джерел та повнотою представленої в них інформації. На противагу, скажімо, вельми деталізованому, але незавершеному в усіх сотнях Полтавського полку Генеральному опису 1765–1769 рр.¹, названі ревізії було проведено в усіх адміністративних одиницях і населених пунктах полку. Крім того, цінність досліджуваного джерела обумовлюється і тією обставиною, що жодної іншої подібної документальної серії, де б фіксувалася соціальна структура певних адміністративних одиниць Гетьманату з періодичністю відповідно у два та дев'ять років, на жаль, не збереглося.

Попри свою унікальність, переписи 1719, 1721 і 1732 рр. не ставали об'єктом спеціального комплексного вивчення², на противагу, знову ж таки, добре дослідженим матеріалам Рум'янцівського опису другої половини XVIII ст.³

Загальна характеристика переписних книг

Перепис 1719 р. – «Компут всего полку Полтавского товариства и посполства конних и піших также и воловую упряж міючих за [...]вого рейментарства ясневелможного его мсти пана Іоанна Ільича Скоропадского [...] по указу его велможности есаул[...]ойсковый енералный его мст пн Василий Жураковский, 1719 року»⁴ – як можна зробити висновок із його преамбули, був ініційований гетьманським урядом Івана Скоропадського та реалізований під керівництвом генерального осавула Війська Запорозького Василя Жураковського.

Документ містить 188 аркушів оригінального тексту.

Ініціатива складання перепису 1721 р. – «Компут всего товариства комонного служащего, козаков воловью упряж меючих и піших, також людей посполитих тяглых, піших, ніщетних и подсосудков по указу его млсти пана Івана Черняка полковника войска Его Црского Превтлого Влчства Запорожского Полтавского в сотнях через ревізію справлений в року 1721 марта 20»⁵ – виходила вже від полтавського полковника Івана Черняка й переслідувала мету впорядкування козаками та поспільством несення служб і виконання повинностей, насамперед по утримуванні російських драгун.

Документ містить 210 аркушів оригіналу звітів, надісланих із сотенних канцелярій від городових отаманів, війтів і старост. Усі вони скріплені підписами і печатками відповідних урядників.

Перепис 1721 р., на відміну від попереднього, не фіксує склад полкової старшини, а встановити особовий склад старшини сотенного і городового рівня можна лише за підписами під справозданнями (щоправда, їх візували лише представники, а не всі члени старшинського корпусу). Натомість перепис цього року містить вичерпні відомості про склад військових слуг полкового рівня, а також соціо професійні групи слюсарів і ковалів, належних до Переволочанського замку, або ж гетьманських перевізників – «от сустанцій волних»⁶.

Найповнішою з-поміж досліджуваних версій ревізією Полтавського полку є перепис 1732 р., ініційований гетьманським урядом Данила Апостола та представлений у формі механічно зведених в один документ надісланих із місць ревізій, наприклад, «Виденіє полкового города Полтави сколко в оной обретаецца полковой старшины, бунчуковых товаришей и знатних вдов, полковых служителей, значковых товаришей, атаманов, козаков можных, промыслом великим и малым бавячихся, грунтовых и малогрунтовых, убогих и крайне убогих козаков и вдов козаков, коней и волов не имеют и служит войсковой службы не могут, дворов владельческих, приїжджих, дворов пустых и футоров, значит нижей сего 1732 года юля 16»⁷.

Загальний обсяг цього документа становить 568 аркушів.

Перепис 1732 р. містить інформацію про склад полкової, сотенної, городової і курінної старшин. У ньому ж містяться і відомості про бунчукових та значкових товаришів. Причому з документа можна почерпнути й унікальну інформацію про нечисленні соціальні групи: «знатные вдовы бунчуковые» та «знатне вдовы значковые»⁸. Найвність останніх у соціальній структурі Гетьманату є вповні логічною, проте поки що неописаною в історіографії.

Перепис містить також додаткову інформацію про «козаків промислом купеческим знатним бавячіся»⁹ або ж «козаків купчих неболшим промыслом бавячіся»¹⁰, про «протекціантів» різних впливових осіб із числа козацької адміністрації Полтавського полку та вищих російських офіцерів і сановників.

В адміністративній структурі полку принципово новим явищем порівняно з попередніми роками є поява соціальної групи «асаульцов» – козацьких служителів низового рівня.

Як уже зазначалося вище, добра збереженість матеріалів ревізій дає змогу провести комплексне дослідження адміністративної та соціальної структури Полтавського полку, чого не можна досягти на основі аналізу інших історичних джерел.

Як певний недолік цього комплексного джерела – а саме так можна розглядати переписи 1719, 1721 та 1732 рр. – варто розцінювати недостатню уніфікованість його окремих частин. Адже переписи, як можна зробити висновок з їх фактичного результату, проводилися за відмінною методикою, їх матеріали містять підчас відомості, виведені з різних оціночних критеріїв, або ж такі, що стосуються тих сфер соціального життя, які не бралися до уваги в інших документах. У кінцевому ж результаті це не дозволяє простежити трансформацію тих чи інших соціальних характеристик у їхньому розвитку, вдовольнившись почасті лише констатацією факту існування того чи іншого соціального феномену.

Територіально-адміністративний устрій Полтавського полку

Перепис 1719 р. фіксує на території Полтавського полку, крім самого полкового центру – міста Полтави, ще 61 населений пункт. Ревізійні відомості початку 1730-х років вказують на існування 69 населених пунктів. Порівняльний аналіз індексу поселень Полтавщини у варіантах 1719 та 1732 рр. вказує не лише на появу цілої низки нових позицій, але й зникнення окремих поселень, згадки про які існували раніше. Причому, зважаючи на ту обставину, що мова йде не лише про зникнення слобід чи сілець, а й повноцінних сіл, вважаємо, що, швидше за все, причина не потрапляння того чи іншого населеного пункту у звітну документацію крилася не у його фізичному зникненні, а у втраті звітності по ньому або спробі виведення його з-під фіскального дисциплінування.

В адміністративному відношенні, згідно з матеріалами ревізій, Полтавський полк у 1710–1730-х рр. поділявся на 16 сотень. Своєю чергою Перша та Друга полкові сотні (названі в матеріалах ревізії 1719 р. за іменами їх сотників, відповідно «сотня пана Якова Черняка полковая» та «сотня пана Дмитрія Самарського полковая») поділялися на низку куренів, що об'єднували козаків окремих сіл і містечок, належних до цих сотень. У 1719 р. у сотні Якова Черняка таких куренів налічувалося 10, а в сотні Дмитра Самарського – 11 (за переписом 1732 р. їх стало, відповідно, 9 і 12).

У переважній більшості сотень Полтавського полку, згідно з матеріалами переписних книг, поділ на курені, як правило, не простежується. За переписом 1719 р. виняток становлять лише Білицька сотня, до складу якої входить Комарівський курінь¹¹, Сокольська сотня – Лучківський і Ханделіївський курені та Нехворощанська сотня – Шедіївський курінь.

У частини дрібних населених пунктів (сілець, слобід чи поселень, «на купленному ґрунті осажених»¹²⁾) присутність представників козацького товариства не фіксується. Відтак, у цих поселеннях діють лише самоврядні інституції поспільства або владні повноваження здійснюють особи, призначені державцем цього поселення.

Окремішне положення посідав Переволочанський замок, що «до власності рейментарської належав». Він мав власну адміністрацію, очолювану «переволочанським дозорцею», а також, до певної міри, самобутню соціальну структуру.

Як можна зробити висновок з аналізу переписних книг, упродовж першої третини XVIII ст. структура полково-сотенного устрою зазнавала певних змін. Змінювалися також назви сотень і куренів. Зокрема, якщо за переписом 1719 р. Рибцівський курінь входив до складу Першої полкової сотні, то за переписом 1732 р. – до Другої. Натомість Грабинівський курінь, який у 1719 р. належав до Другої полкової сотні, у переписних книгах 1732 р. приписаний до міста Полтави, поряд із Полтавським міським куренем.

По-різному названі в переписах 1719 і 1732 рр. Перша та Друга полкові сотні. У першому випадку вони позначаються прізвищем сотників, які їх очолювали – відповідно «сотня пана Якова Черняка полковая» та «сотня пана Дмитрія Самарського полковая». Крім того, перепис 1719 р. фіксує в списку мешканців с. Яківці «козаків сотенних яковських і павленковських», а вже у матеріалах ревізії 1732 р. у структурі Першої полкової сотні вказана наявність «Павленковського» куреня, без згадки про входження до його складу яківцівських козаків¹³.

За переписом 1719 р., сотенні козаки Лучківського і Ханделіївського куренів вписані до Сокольської сотні¹⁴, переписом 1721 р. – Переволочанської¹⁵, а переписом 1732 р. – Кишеньківської¹⁶. Щоправда, у цих випадках маємо справу зі специфічними адміністративними й соціальними умовами. Адже села Лучки і Ханделіївка були «маєтностями рейментарськими» (як це фіксує перепис 1721 р.)¹⁷ та «належали до замку Переволочанського» (згідно з формулюваннями переписних книг 1719 р.)¹⁸. І за такого їх адміністративного статусу, частина козаків вважалася такими, що є «прислужающие до замку рейментарского Переволочанского», а частина – «козаки к сотні Кишенковской належные»¹⁹. Згідно з переписом лучківських козаків 1732 р., до першої групи входило 77 козаків (точніше – козацьких дворів), а до другої – 15²⁰. У с. Ханделіївка відповідно було 27 сотенних і 8 замкових козаків²¹. Зрозуміло, що кожна із цих груп мала власну місцеву адміністрацію.

Своєрідність же Рибцівського куреня полягає в тому, що у 1719 р. рибцівське товариство (всього 76 козаків), хоч і було представлене в структурі Першої полкової сотні (точніше – «сотні Якова Черняка»), але за своїм підпорядкуванням було виведене з-під влади сотника, оскільки значилось у статусі «курінчиків» (про цю категорію козацтва див. далі) полтавського полковника Івана Черняка²². Перепис 1732 р. проводився вже після смерті полковника і після втрати рибцівськими козаками статусу «курінних козаків полковника». Втім, чим була обумовлена потреба у включенні тепер уже 84 рибцівських сотенних козаків до складу Другої²³, а не Першої полкової сотні – виявити не вдалося.

У переписі 1732 р. до складу Новосанжарської сотні вперше було вписано козаків Лелюхівського куреня, «которые сотни прислужаючие» (всього 30 дворів)²⁴, наявність котрих раніше в сотенному компуті не фіксувалася. У переписних книгах 1719 р. зазначалося, що «село Лелюховка под Новими Санжарами, в подданстве пану Григорію Буцкому осавулу полковому и пану Павлу Ждановичу сотнику новосанжаровскому»²⁵.

Таблиця 1
Адміністративна структура Полтавського полку згідно з матеріалами
переписів 1719 і 1732 рр.

За переписом 1719 р.		За переписом 1732 р.	
Полковий центр	Полтава	Полковий центр	Полтава <i>Грабинівка</i> Вакулинці Іскрівка, слобідка
Перша полкова сотня	<i>Петрівці</i> Петрівська слобідка <i>Гавронці</i> <i>Стасовці</i> <i>Брусія</i> Брусійська слобідка <i>Кам'янка</i> <i>Тахтаулове</i> <i>Диканька</i> <i>Жуки</i> <i>Івончинці</i> <i>Яківці</i> <i>Павленки</i> <i>Рибці</i>	Перша полкова сотня	<i>Петрівці</i> Петрівська слобідка <i>Кам'янка</i> <i>Стасовці</i> <i>Брусія</i> Брусійська слобідка <i>Диканька</i> <i>Гавронці</i> Черняківка <i>Тахтаулове</i> Патлаївка Ковалівка Павлівка <i>Жуки</i> <i>Івончинці</i> <i>Яківці</i> <i>Павленки</i> Прирівська слобідка
Друга полкова сотня	<i>Гуджолі</i> <i>Шостаки</i> <i>Супрунівка</i> <i>Івашки</i> <i>Пушкарівка</i> <i>Мильці</i> Куклинці Ольшанка Чернечий Яр Нові Млини Комарівка, сільце	Друга полкова сотня	<i>Рибці</i> <i>Гуджолі</i> <i>Шостаки</i> <i>Супрунівка</i> <i>Івашки</i> <i>Мильці</i> <i>Мачохи</i> <i>Нижні Млини</i> <i>Пушкарівка</i> Куклинці Ольшанка <i>Мачохи</i> Микілка Писарівка <i>Грабинівка</i> Буланове Малинівка Росошинці Ольшани, слобідка
Великобудищанська сотня	Великі Будища, містечко <i>Мачохи</i> <i>Нижні Млини</i> <i>Грабинівка</i> Іскрівка, слобідка Микілка, слобідка Тягамлик, слобідка Росошинці, сільце Тростянка, сільце Ольшанови, слобідка Буланове, слобідка	Великобудищанська сотня	Великі Будища, містечко Чернечий Яр Нові Млини Комарівка, сільце

Продовження табл. 1

	Слобідка монастирська Старі Млини		
Решетилівська сотня	Решетилівка, містечко	Решетилівська сотня	Решетилівка, містечко Димівщина
Старосанжарська сотня	Старі Санжари, місто	Старосанжарська сотня	Старі Санжари, місто
Новосанжарська сотня	Нові Санжари, містечко Лелюхівка	Новосанжарська сотня	Нові Санжари, містечко Лелюхівка (???)
Білицька сотня	Білики, містечко Федорівка	Білицька сотня	Білики, містечко Федорівка

Як уже неодноразово зазначалось у спеціальній літературі²⁶, за кількістю козаків сотні, як і полки, суттєво різнилися одна від другої. Переконливим свідченням цього є й наведені у таблиці обрахунки кількості козацьких дворів Полтавського полку в 1732 р. Так, наприклад, якщо в Орлянській сотні кількість дворів товариства обраховувалася в 93 одиниці, Переволочанській і Китайгородській – 84, а Маяцькій – лише 72, то відповідні показники в Білицькій сотні становили 411, Кобеляцькій – 588, Першій полковій – 783, а в Другій полковій – аж 799.

Так само різною була і кількість козацького товариства в куренях. Найменшою вона була в Грабинівському і Брусівському куренях – по 24 козацьких двори, а найбільшою в Полтавському міському, Петровському та Мачоському – відповідно, 202, 221 та 219 дворів. Як бачимо, останні три курені за кількістю товариства не лише переважали нечисленні Орлянську, Переволочанську, Китайгородську та Маяцьку сотні, а й були численнішими за середньостатистичні Келебердську (153) та Царичанську (138) сотні, і приблизно такими ж, як Сокольська (202), Старосанжарська (219), Нехворощанська (222) та Великобудичанська (228) сотні.

Вочевидь, у контексті порівняння показників кількісного складу окремих сотень доречним буде зауважити, що найменші за кількістю козацьких дворів і такі, що складалися переважно лише із самого сотенного центру, тобто без належних до них куренів, були так звані Поорельські сотні, що виникли в середині 70-х рр. XVII ст., коли на момент занепаду Правобережного гетьманату на Полтавщину стрімко почали переселятися козаки з Правобережжя на Лівобережжя. Як зазначав із цього приводу сучасник подій, до того ж за народженням і проживанням тісно пов'язаний із Полтавщиною, Самійло Величко: «Осідали вони новими містами в Полтавському полку по річці Орелі, тобто Китайгородом, Царичанкою, Маячкою, Нехворощою й Керебурдою...»²⁷. Зважаючи на небезпеку сусідства з Диким Полем, а також не досить сприятливі кліматичні умови, порівнюючи з іншими регіонами Полтавщини, упродовж останньої третини XVII – початку XVIII ст. Поорелля так і не стало густонаселеним краєм.

Полкова старшина

Соціальна група полкової старшини у першій третині XVIII ст. включає до свого складу десять осіб. Інституційно до складу полкової старшини включено традиційний для гетьманату перелік урядів полкового рівня – полковник, писар, два осавули та два хорунжих. Крім того, компути 1719 та 1732 рр. називають серед полкової старшини також гарматних осавула і хорунжого, яких

дослідники зазвичай не включають до складу козацької адміністрації полкового рівня²⁸.

Зважаючи на прикладне значення перепису 1721 р. – встановлення спроможності козаків і поспільства виконувати повинності, насамперед утримувати російських драгун, а також ту обставину, що старшина була звільнена від цих обов'язків, – інституційний і персональний склад цієї соціальної групи у документі не фіксується.

Аналізуючи ж поіменний реєстр полкової старшини, не можна не звернути увагу на той факт, що за тринадцять років, які минули від перепису 1719 р. до перепису 1732 р., персональний склад цієї соціальної групи козацтва оновився докорінно. Так, із числа представників полкової старшини 1719 р. на початку 1730-х років при владі залишилося лише троє урядовців: Лаврентій Никитович (щоправда, тепер він записаний як «Лаврентій Никитов»), Михайло Руденко та Павло Герасимович. За час, що минув від 1719 р., Лаврентій Никитович з уряду другого осавула перемістився на другу за впливовістю і престижністю полкову посаду обозного. Михайло Руденко з уряду хорунжого піднявся щаблем вище – на уряд другого осавула. Так само і службове зростання Павла Герасимовича вимірювалося лише одним щаблем ієрархічної драбини – з уряду другого полкового хорунжого на уряд першого полкового хорунжого.

Достеменно відомо, що ще двоє полкових старшин списку 1719 р. – полковник Іван Черняк і полковий писар Григорій Богаєвський – у 1720-х рр. пішли із життя (їхні вдови – «Ірина Іванова Чернякова» та «Анюта Богаєвська» у ревізії 1732 р. значаться, відповідно, серед «знатных вдов бунчуковых» і «знатных вдов значковых»²⁹).

Стосовно подальшої долі та службового переміщення решти полкових старшин списку 1719 р. виявити інформацію не пощастило. Гіпотетично ж можна стверджувати, що такі темпи оновлення старшинського корпусу полкового рівня (а мова йде про оновлення впродовж тринадцяти років аж на 70%) загалом не були характерними для гетьманату. Причини ж цієї кардинальної заміни кадрів варто шукати у тій політичній нестабільності, що встановилася в Україні після смерті гетьмана Івана Скоропадського в 1722 р. Адже саме на 20-і роки випадають спроби привнесеної урядом Петра I на політико-адміністративний ґрунт гетьманату російської владної структури – Малоросійської колегії перебрати на себе важелі формування полкового проводу, включення до нього представників імперських владних структур. Кардинальну «чистку» старшинського корпусу було проведено на початку 1724 р. емісаром імператора Олександром Рум'янцевим у контексті викорінення старшинської опозиції інкорпораційним заходам Петербурга³⁰.

Таблиця 2

Зведена відомість полкової старшини Полтавського полку 1721 і 1732 рр.³¹

	1721 р.	1732 р.
Полковник	Іван Черняк	Василь Кочубей
Обозний	Климентій Нащинський	Лаврентій Никитович (Никитов)
Суддя	–	Василь Зеленський
Писар	Григорій Богаєвський	Андрій Руновський
Осаул	Григорій Буцький	Іван Левенець
Осаул другий	Лаврентій Никитович	Михайло Руденко
Хорунжий	Михайло Руденко	Павло Герасимович
Хорунжий другий	Павло Герасимович	
Осаул арматний	Григорій Терещенко	Тимофій Слуцький
Хорунжий арматний	Яків Фиранка	Антон Кованька

В історіографії традиційно вважається, що інституційно сотенну старшину формують сотник, городовий отаман, писар, хорунжий та осавул (або ж декілька осавулів чи осавул і підосавул)³². У випадку з Полтавським полком, то в його структурі сотенного управління першої третини XVIII ст. обов'язковою є присутність лише перших двох урядників, наявність наступних двох (тобто писаря і хорунжого), згідно з переписами 1719 та 1721 рр., могла варіюватись: у реєстрах одних сотень знаходимо лише хорунжого (Перша полкова, Решетилівська, Старосанжарська, Білицька сотні), в інших – лише писаря (Кобеляцька, Сокольська, Переволочанська, Китайгородська, Маяцька сотні), ще в інших і тих і других (Великобудичанська, Царичанська сотні). У Другій полковій, Кишеньківській, Келебердській, Орлянській і Нехворощанській сотнях вказівки на писаря і хорунжого взагалі відсутні. І вже зовсім не існує підтверджень щодо функціонування в той час інституту осавулів.

Якщо ж вести мову про сотенну старшину як певну соціальну групу, то передовсім варто зазначити, що у першій половині XVIII ст. маємо справу з доволі замкнутою соціальною структурою, якій мобільність не була притаманною. Особливо чітко тенденція такого консерватизму простежується на прикладі старшин, що посідали сотницький уряд. Зокрема, упродовж 1719–1732 рр. посаду сотника зберігають за собою: Василь Єфимович у Білицькій сотні, Григорій Потоцький – у Кишеньківській, Павло Тройницький – у Келебердській. Яків Черняк значиться як сотник Першої полкової сотні у 1719 та 1721 рр., а вже після його смерті у переписі 1732 р. на його місце вписано сина Григорія Черняка. Аналогічним чином проблема заміщення сотницької вакансії була вирішена у Сокольській сотні, де на місце Федора Тимофійовича прийшов Федір Федорович, та Маяцькій, де Власа Прийма замінив Андрій Прийма. У двох із трьох реєстрів зустрічаємо згадки як про сотників Івана Гаєцького (Решетилівська сотня), Івана Тарнавського (Старосанжарська), Павла Ждановича (Новосанжарська), Павла Вакуленка (Келебердська), Йосифа Яковлевича (Орлянська), Данила Ждановича (Царичанська), Стефана Василевича (Китайгородська), Гордія Савича (Нехворощанська). Двічі, у 1719 та 1732 рр., сотенний уряд у Великих Будищах обіймав Іван Сулима. Так само двічі владу до своїх рук перебирав суперник Сулими – Дмитро Колачинський, котрий сотникував перед 1719 р. та з 1721 р. і до самої смерті, що сталася перед 1732 р. Лише у випадку з реєстрами Другої полкової і Кобеляцької сотень виявити подібну довготривалість сотенної каденції чи своєрідне «успадкування» рангу нащадками діючого старшини не вдалося. Втім, за інформацією інших джерел, і Дмитро Колачинський і Сава Михайлович (Тарануха) не обмежилися настільки коротким урядуванням, як може скластися враження з переписних книг, і, принаймні, до відомості 1721 р. їхні прізвища не потрапили суцільно із суб'єктивних причин, оскільки вони зберігали за собою уряд і надалі³³. Наступником же Колачинського на сотництві став також далеко «невипадковий» претендент, а син колишнього полтавського полкового судді Петра Кованьки – Герасим.

Звертає на себе увагу і тенденція своєрідного «закріплення» за тим чи іншим старшиною чи старшинським родом певної адміністративної одиниці. Так, скажімо, лише у випадку з Йосифом Яковлевичем простежується практика пересідання із сотницького уряду у Переволочні на відповідний уряд в Орлі. Не можна також встановити й існування практики висунення на полкові старшинські уряди представників сотенної адміністрації. Перші, як правило, рекрутувалися з числа значних козаків полкового центру.

Судячи з традиційного розташування у ревізіях і компутах, інститут *городового отамана* в сотенній службовій ієрархії містився на другій–третьій позиції, відразу після сотника або наказного сотника, якщо такий був.

Втім, попри таку значимість на рівні місцевого самоврядування, виявити тенденцію до посідання колишніми городовими отаманами урядів сотника чи полкового старшини не вдалося. Порівнюючи ж матеріали ревізій з іншими джерелами інформації, пощастило виявити лише один такий приклад, коли царичанський городовий отаман у 1721 р. Федір Бабанський уже наступного року посів уряд царичанського сотника, залишаючись на ньому до 1727 р.³⁴ Натомість відомим є приклад зворотного характеру, коли Марко Лазоренко у 1721 р. посідав уряд наказного сотника в Білицькій сотні, а в переписі 1732 р. записаний уже як отаман городовий білицький³⁵.

На відміну від корпорації сотників, городовим отаманам, вочевидь через близькість до товариства і підзвітність волі товариства, так і не вдалося створити якусь відокремлену спільноту. Як свідчать матеріали переписів, каденція городових отаманів не перевищувала і кількох років. Із-поміж встановлених прізвищ городових отаманів усіх сотенних центрів Полтавського полку лише декілька значаться у двох списках, зокрема: Федір Товстий як городовий отаман у Великих Будищах (1721, 1732), Степан Романиченко – у Старих Санжарах (1719, 1721), Денис Соравець – у Келеберді (1719, 1721) та Євстафій Житинський – в Орлі (1719, 1721).

У сотнях, де існував поділ на курені на низовому рівні, адмініструє *курінний отаман*. У структурі місцевого самоврядування саме на курінних отаманів покладалась обов'язки врядування козацьким товариством відповідної базової одиниці. Відтак, своїми функціями курінні отамани до певної міри копіювали інститут сотництва, а за соціальним статусом і можливостями корпоративної самоідентифікації більшою мірою нагадували городових отаманів. Принаймні, в матеріалах переписів каденція курінних отаманів рідко перевищувала один термін. Лише у випадку з курінними отаманами Тяхтялова, Івончинців та Яківця переписи 1719 та 1721 рр. подають одні й ті ж прізвища. У всіх інших випадках на уряді курінного отамана фіксуються нові люди, згадок про яких уже в іпостасях старшин вищого рангу, виявити не вдалося. Чи не єдиним винятком із правила швидкоплинності каденції врядування курінних отаманів є приклад з отаманом козаків с.Гавронці Першої полкової сотні Дмитром Шутом, котрому вдалося зберегти за собою врядування від 1719 р. до 1732 р., попри те, що змінився статус самих гавронських козаків, які із сотенного товариства перейшли в розряд курінчиків сотника Григорія Черняка.

Як можна зробити висновок із матеріалів переписів, влада курінного отамана поширювалася на всі групи сотенного козацтва, що проживало на певній території. Як певний виняток сприймається згадка у переписі куренів, що належать до Переволочанського замку, 1721 р. про «пішого отамана лучківського», котрий функціонує поруч із «звичайним» лучківським отаманом. Так само у переписних книгах 1719 р. у Кобеляцькій сотні серед переліку козаків піших натрапляємо на згадку про якогось «Лукьяна атамана піхотного»³⁶.

Перепис 1732 р. фіксує впровадження у структуру місцевого козацького самоврядування інституту «*осавульців*» (в оригіналі – «ассаулцов»). У більш ранніх ревізіях згадку про осавульців зустрічаємо лише один раз і то у контексті згадування про самоврядні інституції поспільства³⁷. Тепер же інститут осавульців представлений у всіх сотнях Полтавського полку.

Стосовно існування згадок про осавульців в інших полках Гетьманату, то О.Лазаревський ідентифікував їх як військових слуг сотника³⁸. Натомість В.Дядиченко, аналізуючи суспільно-політичний устрій гетьманату початку XVIII ст., згадував осавульців (чи осавульчиків) як служителів, які несли службу при ратушах, допомагаючи городовому отаману в забезпеченні громадського порядку в місті, дотримання норм пожежної безпеки, доправлення листів і розпоряджень, що стосувалися міського врядування, тощо³⁹.

Враховуючи місце, де подано згадки про осавульців у переписі 1732 р., говорити про них як про відгалуження міського самоврядування, вочевидь, не доцільно. Швидше за все, у даному випадку можна вести розмову про імплементацію інституції, яка існувала в рамках міського управління, структуру козацького врядування. І, вочевидь, у майбутньому саме назва цієї інституції трансформується в «сотенного осавула», згадки про існування уряду якого у структурі Київського полку знаходимо в середині XVIII ст.⁴⁰

У тих сотнях, де існував поділ на курені, зокрема у Першій та Другій, інституція осавульця присутня у списках майже всіх куренів. Виняток становлять лише Диканьківський, Яківський, Шостаківський, Грабинівський і Гавронський курені. І якщо відсутність згадок про осавульця в Гавронському курені можна хоча б гіпотетично пояснити особливим статусом його товариства, адже в 1732 р. усі гавронські козаки були курінчиками Григорія Черняка⁴¹, то щодо інших куренів не існує навіть і такого, досить непереконливого пояснення.

У більшості сотень зустрічаємо на згадку лише про одного осавульця. У Решетилівській, Великобудищанській, Новосанжарській, Білицькій, Нехворощанській сотнях і Петровецькому курені першої Полкової сотні обов'язки осавульців виконують по два козаки. У Старосанжарській сотні осавульців уже троє, а в Кобеляцькій – аж четверо. Відразу про трьох осавульців маємо згадку й у Мачоському курені Другої полкової сотні.

Шлях імплементації інституту *комісарів* у сотенну адміністрацію також пов'язаний із традиціями некозацького самоврядування. Перед тим, як з'явитися серед сотенної старшини, у матеріалах перепису 1719 р. комісари значилися відразу після в'їтів і бурмистрів, тобто урядників поспільства⁴². У ревізійних книгах 1732 р. сотенні комісари вже включені до складу сотенної старшини у Першій полковій і Старосанжарській сотнях (у другому випадку їх два). Щоправда, відзначаючи генетичний зв'язок нової владної інституції сотенного рівня з аналогом, що існував у середовищі поспільства, варто пам'ятати про те важливе значення, яке набули комісари при реалізації фіскальних заходів уряду Петра I за часів правління Малоросійської колегії⁴³.

Так само спровокованою зовні виглядає й поява серед сотенних урядників *«комисаров овчарных заводов»*. Перепис 1732 р. фіксує їхню присутність серед старшини Першої полкової, Старосанжарської (тут їх двоє), Новосанжарської, Сокольської (троє), Келебердської і Царичанської сотень.

У 1732 р. у Нехворощанській сотні серед старшин значаться також сотник й отаман компанійського війська, що адміністративно перебували поза межами адміністративної структури Полтавського полку, а в соціальному плані вносили до загальної картини полчан свій нюанс.

Логічно було б припустити, що наявність на генеральному і полковому рівні практики «наказництва» об'єктивно мала призвести до існування подібних практик і на низовому рівні. Власне, це припущення і знаходить підтвердження у згадках про існування інституту «наказного сотника» в Кобеляцькій і Білицькій сотнях у 1721 та 1732 рр., чи «наказного атамана» в Нехворощанській сотні в 1721 р.

Причому інститут «наказних» існував як у випадку появи вакансій на тому чи іншому уряді, так і при наявності «повного» урядника, зокрема сотника. Згадки про існування наказних сотників зустрічаємо у Старосанжарській (1732 р.), Новосанжарській (1721 р.), Білицькій (1721 р.), Кобеляцькій (1721, 1732 рр.) сотнях. У випадку з Новосанжарською сотнею уряд наказного сотника посідає Василь Жданович – брат діючого козацького урядника Павла Ждановича⁴⁴.

Загалом же порівняння відомостей 1719, 1721 та 1732 рр. дозволяє говорити про певне удосконалення адміністративної структури низового рівня, її помітної уніфікації. Так, якщо переписи 1719 та 1721 рр. вказують на різно-

маніття індексу адміністративних посад сотенного рівня (за якого в окремих сотнях поруч із сотником і отаманом діють сотенні писарі, а в інших – сотенні хорунжі), то адміністративна структура, що існувала в 1732 р., є фактично уніфікованою, а наповненість вакансій сотенного рівня на той час становить доволі високий відсоток.

Таблиця 3
Зведена відомість сотенної, городової і курінної старшин
Полтавського полку 1719, 1721 і 1732 рр.

	1719 р.	1721 р.	1732 р.
Отамани городові полтавські	Іван Коломак		Лука Старицький
Осаульці			Оврам Литвин Михайло Матвієнко Семен
Перша полкова сотня			
Сотники	Яків Черняк	Яків Черняк	Григорій Черняк
Хорунжі	Сидір Федорович	Карпо Герасименко	
Писарі		Яків Дем'янов	Яків Шидловський
Комісар сотенний			Гаврило Грива
Комісар овечих заводів			Лаврентій Одновол
Петрівці			
Отамани городові	Павло Глоба		Григорій Старий
Осаульці			Іван Лось Ясько Татієнко
Гавронці			
Отаман	Дмитро Шут		
Отаман курінчиків			Дмитро Шут
Стасовці			
Отамани	Федір Купрієнко		Онисько Мовчан
Осаулець			Ничипір Коротченко
Тахтаулове			
Отамани	Кирик Педуренко	Кирик Педуренко	Григорій Явор
Осаулець			Іван Бурдя
Диканька			
Отамани	Савка Негонизайченко	Сава Стефанович	Кіндрат Нелюба
Осаулець			Петро Дяченко
Жуки			
Отамани	Іван Супруненко	Федір Семенко	Пилип Таран
Осаулець			Кіндрат Човновський
Отаман курінчиків	Павло Рожвал		
Івончинці			
Отамани	Клим Пискуненко	Клим Пискуненко	Григорій Волошин

Продовження табл. 3

	1719 р.	1721 р.	1732 р.
Осаульці		Маско	Іван Корогва
Яківці і Павленки ⁴⁵			
Отамани	Улас Матієнко	Улас Матієнко	Корнило Лучко
Осаулець			Василь Колибаба
Рибці			(у складі Другої полкової сотні)
Отаман курінчиків	Клим Смачний		
Друга полкова сотня			
Сотники	Дмитро Самарський		Герасим Кованька
Хорунжий			Карпо Герасимов
Писар			Йосиф Носач
Рибці	(у складі Першої полкової сотні)		
Отаман			Василь Ющенко
Осаулець			Михайло Оробець
Гуджули			
Отамани	Федір Кублицький		Грицько Хвеєнко
Осаулець			Грицько Хоменко
Шостаки			
Отамани	Мирон Кабачний		Кость Кутувий
Супрунівка			
Отамани	Іван Романенко		Филон Трикопа
Осаулець			Грицько Кучер
Івашки			
Отамани	Федір Пилипенко		Дмитро Нестеренко
Осаулець			Фацько Прокопенко
Мильці			
Отамани	Василь Дручко		Андрій Косточко
Осаулець			Андрій Рудий
Мачохи			
Отамани	Максим Туркенич		Антон Лисогора
Осаульці			Федір Будник Семен Деса Грицько Будник
Грабинівка			
Отамани	Іван Андрушенко		Семен Міщенко
Кам'янка			
Отамани	Сергій		Лаврін Гурін
Осаулець			Матвій Парасотченко
Брусія			
Отаман			Микита Холодний
Осаулець			Василь Товстовій
Нижні Млини			
Отамани	Лесько Кабан		Михайло Ус

Продовження табл. 3

	1719 р.	1721 р.	1732 р.
Осаулець			Федір Адаменко
Пушкарівка			
Отаман			Іван Дем'яненко
Осаулець			Лукаш Селочко
Великобудищанська сотня			
Сотники	Федір Семенович Іван Сулима (можливо, наказний або колишній) ⁴⁶	Дмитро Колачинський	Іван Сулима
Колишній сотник	Дмитро Колачинський		
Колишній сотник	Максим Левченко		
Колишній сотник	Іван Педан		
Отамани	Сидір Яременко	Федір Товстий	Федір Товстий
Хорунжі	Охрім Замірко		Стефан Дащенко
Писар			Яків Іванов
Осаулець			Грицько Чахова
Решетилівська сотня			
Сотники	Ієремії Федорович	Іван Гаєвський	Іван Гаєвський
Отамани городові	Радіон Іванович	Іван Довгопол	Петро Брадинокій
Хорунжі	Семенець Заїка		Григорій Крамаренко
Писар			Іван Пиковець
Осаульці			Кирик Кисеновський Михайло Косенко
Старосанжарська сотня			
Сотники	Іван Тарнавський	Іван Тарнавський	Григорій Занковський
Наказний сотник			Терентій Юрашев
Отамани городові	Степан Романиченко	Степан Романиченко	Василь Павелко
Хорунжі	Петро Поставний		Євстафій Буйша
Писар			Іван Канасевич
Осаульці			Павло Баранник Федір Швидкий Олістрат Литвин
Комісари сотенні			Леонтій Бужма Семен Соляник
Комісари овечих заводів			Петро Телятник Кирило Филоненко
Новосанжарська сотня			
Сотники	Павло Жданович	Павло Жданович	Дмитро Левенець
Сотник наказний		Василь Жданович (брат П.Ж.)	
Отамани городові	Яків Куц	Грицько Ященко	Федір Писаренко

Продовження табл. 3

	1719 р.	1721 р.	1732 р.
Писар			Іван Кущинський (Кущ)
Хорунжий			Андрій Груздій
Хорунжий колишній	Зінець		
Осаульці			Кирик Одинець Кіндрат Стороженко
Комісар овечих заводів			Семен Скляр
Білицька сотня			
Сотники	Василій Єфимович	Василій Єфимович	Василій Єфимович (Євфименко)
Сотник наказний		Марко Лазоренко	
Отамани городів	Яків Цисарський	Іван Слюсар	Марко Лазоренко
Хорунжі	Іван Білзорський	Юхим Боровиченко	Дмитро Конюшенко
Писар			Андрій Гайда
Осаульці			Іван Рудий Лесько Вовк
Отамани комарівські	Омелько Пащенко		Антон Махновський
Кобеляцька сотня			
Сотник	Сава Михайлович		
Сотники наказні		Павло Козельський	Стефан Бродський
Отамани городів	Василь Рубан	Іван Сук	Ємельян Середа
Писарі	Омелько Середа		Василь Стоянов
Хорунжий			Данило Мошенець
Отаман піхотний	Лук'ян		
Осаульці			Яків Каністра Тимко Киктенко Яцик Малий Іван Гарбуз
Сокольська сотня			
Сотники	Федір Тимофійович	Федір Тимофійович	Федір Федорович
Отамани городів	Софроній Лісний	Йосиф Кульбака	Лукаш Штепа
Писарі	Семен Жданович		Семен Іванович
Хорунжий			Іван Благодар
Осаулець			Стефан Пухар
Комісари овечих заводів			Данило Полян Василь Яровий Павло Швець
Переволочан- ський замок			
Отамани лучківські	Семен Тупало	Кіндрат Довженко	Дмитро Яровий
Піший отаман лучківський		Тишко Іваненко	
Дозорець переволочанський		Василь Зеленський	

Продовження табл. 3

	1719 р.	1721 р.	1732 р.
Отамани ханделіївські	Іванко	Кіндрат Олексієнко	
Кишенська (Кишеньківська) сотня			
Сотники	Григорій Потоцький	Григорій Потоцький	Григорій Потоцький
Отамани городові		Михайло Лук'янович	Федір Мамот
Писар			Іван Синьогуб
Хорунжий			Лук'ян Тараненко
Осаулець			Гаврило Смілин
Отаман лучківський			Федір Яланський
Отаман ханделіївський			Никифор Іванченко
Переволочанська сотня			
Сотники	Йосиф Яковлевич	Павло Вакуленко	Павло Вакулов (Вакуленко)
Отамани городові	Іван Яреськовський	Опанас Сопільняк	Леонтій Лаврененко
Писарі	Стефан Висоцький		Леонтій Іванов
Осаулець			Зінець Таран Василь
Келебердська сотня			
Сотники	Павло Тройніцький	Павло Тройніцький	Павло Тройніцький
Отамани городові	Денис Соравець	Денис Соравець	Федір Робота
Писар			Дмитрій Могилевський
Хорунжий			Василь Росоха
Осаулець			Іван Ялець
Комісар овечих заводів			Стефан Солдат
Орлянська сотня			
Сотники	Петро Медзяновський	Йосиф Яковлевич	Йосиф Яковлевич
Отамани городові	Євстафій Житинський	Євстафій Житинський	Григорій Давибаран
Писар			Тимофій Стефанов
Осаулець			Роман Халява
Китайгородська сотня			
Сотники	Стефан Васильович	Стефан Васильович	Єрофей Семенов
Отамани городові	Антон Маренич	Парфеній Немировський	Кирило Мельниченко
Писарі	Омелян Михайлович		Гаврило Волинський
Хорунжий			Василь Андрійченко

Закінчення табл. 3

	1719 р.	1721 р.	1732 р.
Комісар овечих заводів			Стефан Солдат
Орлянська сотня			
Сотники	Петро Медзяновський	Йосиф Яковлевич	Йосиф Яковлевич
Отамани городові	Євстафій Житинський	Євстафій Житинський	Григорій Давибаран
Писар			Тимофій Стефанов
Осаулець			Роман Халява
Китайгородська сотня			
Сотники	Стефан Васильович	Стефан Васильович	Єрофей Семенов
Отамани городові	Антон Маренич	Парфеній Немировський	Кирило Мельниченко
Писарі	Омелян Михайлович		Гаврило Волинський
Хорунжий			Василь Андрійченко
Осаулець			Іван Сідний
Царичанська сотня			
Сотники	Данило Жданович	Данило Жданович	Василь Баядник
Отамани городові	Корній Яковенко	Федір Бабанський	Іван Богун
Писарі	Йосиф Іванович		Іван Корнієнко
Хорунжі	Максим Яковенко		Стефан Клімченко
Осаулець			Дем'ян Рудченко
Комісар овечих заводів			Йосип Лесік
Маяцька сотня			
Сотники	Влас Прийма	Влас Прийма	Андрій Прийма
Отамани городові	Семен Чвертка	Лесько Чета	Семен Корсун
Писарі	Гаврило Стефанович		Павло Солошичов
Осаулець			Данило Конвака
Нехворощанська сотня			
Сотники	Трохим Самойлович	Гордій Савич	Гордій Савич
Отаман городовий			Стефан Борецький
Отаман городовий наказний		Захарій Перетятко	
Писар			Каленик Прокопів
Хорунжий			Семен Іванов
Осаульці			Іван Сарафин Іван Литвин
Шедіївські отамани курінні	Филон		Федір Федорака
Осаулець			Андрій Кучер
Сотник компанійців			Тенохвер Шуличенко
Отаман компанійців			Павло

Бунчукове і значкове товариство Полтавщини

Категорію бунчукових товаришів Полтавського полку вперше фіксує перепис 1732 р. Всього таких упривілейованих членів козацького товариства троє: Іван Прокопович Левенець, Іван Тарнавський і Дмитро Колачинський⁴⁷. Як бачимо, всі вони є доволі знаними на Полтавщині та гетьманаті загалом козаками. Зокрема Іван Левенець (батько полкового осавула Івана Івановича Левенця⁴⁸) упродовж 1701–1709, 1725–1729 рр. обіймав уряд полтавського полковника⁴⁹. Іван Тарнавський у переписних книгах 1719 і 1721 рр. записаний як сотник старосанжарський, а Дмитро Колачинський перед 1719 р. та у 1721 р. обіймав уряд сотника великобудищанського.

Відразу після бунчукових товаришів у переписі 1732 р. вписано і двір «знатної вдови бунчукової» – «Ірини Іванової Чернякової», тобто вдови по полковнику полтавському Івану Черняку.

Категорія значкового товариства вперше осібно фіксується у переписі 1732 р. За матеріалами компуту 1719 р., прізвища значкових товаришів Полтавського полку можна виявити лише у випадку володіння ними посполитими. Зокрема саме в такому контексті згадуються значкові товариші Іван Цурка, Семен та Іван Максимовичі⁵⁰.

До ревізії 1732 р. вписано 45 осіб, які перебували під значком полковника. Щоправда, через те, що в документі виявилася відсутньою сторінка, встановити поіменний склад цієї групи та, відповідно, спираючись на нього, простежити шляхи її формування неможливо. Збережений фрагмент лише вказує на їхню загальну кількість і називає прізвища шести значкових товаришів, а саме: Андрій Овенко, Афанасій Корвицький, Іван Боблій, Іван Грабовець і Гаврило Штепа⁵¹. З-поміж названих прізвищ лише Гаврила Штепу можна ідентифікувати як родича (сина??) городового отамана в Сокилках Лукаша Штепи⁵².

Опосередковано, з інших джерел, зокрема з інформації про власників маєтностей і посполитих, що їх населяють, можна встановити імена ще п'яти значкових товаришів, зокрема, вже відомих із матеріалів перепису 1719 р. Івана Цурку, Семена й Івана Максимовичів, а також нововписаних козаків – Семена Черняка та Івана Старицького. Максимовичі і Черняк, безперечно, були представниками добре знаних на Полтавщині і вельми заслужених старшинських родів, а Івана Старицького з великою долею вірогідності можна ідентифікувати як сина тогочасного полтавського городового отамана Луки Старицького.

Так само опосередковано, через згадки про власників козацьких шинків Полтавщини можна встановити ще деяких членів цієї соціальної групи. Зокрема, у с. Мачохи власниками тамтешніх двох шинків виступають значкові товариші Василь Самарський і Данило Захарієв. І якщо родичі останнього помітних посад у козацькій ієрархії не посідали, то Василь Самарський доводиться сином колишнього полкового сотника Дмитра Самарського, влада котрого якраз і поширювалася на Мачохи. У селі Пушкарівка власником шинку (до речі, єдиного козацького) був ще один значковий товариш із добре знаним на Полтавщині прізвищем – Григорій Чуйкевич. Прізвища ще трьох встановлених подібним же чином значкових товаришів – Андрія Гординського, Григорія Афанасєва і Павла Кота – важко ідентифікувати щодо належності до певної старшинської династії Полтавщини.

Таким чином, з аналізу частково реконструйованого реєстру значкових товаришів Полтавського полку напрашується висновок, що кістяк цієї соціальної групи, наділеної не лише певними пільгами в адмініструванні і вилученнями у фіскальному дисциплінуванні, а й певними авансами щодо можливостей службового зростання, формували нащадки козацької старшини полкового і сотенного рівня. Водночас до неї входило й немало заслуженого безурядового козацтва, яке до того ж, як правило, виділялось із козацького загалу значним економічним потенціалом.

Значно очевиднішими є колігаційні зв'язки при формуванні групи «вдів знатних значкових», адже до їх числа зараховано «Анюту Богаєвську» (вірогідно вдову по полковому писарю в 1719 р. Григорію Богаєвському⁵³), «Марію Яковиху Чернякову» (вдову по полтавському сотнику Якову Черняку) та «Марину Левенцову» (можливо, вдову по полтавському полковнику Прокопові Левенцю)⁵⁴.

***

Таким чином, аналіз матеріалів переписних книг Полтавського полку 1719, 1721 і 1732 рр. містить надзвичайно цінний матеріал не лише про майнове становище полчан, а й про соціальну структуру населення, адміністративний устрій полку та систему організації влади в ньому. Загалом названі елементи відповідали тим канонам, що існували в інших полках Гетьманату. Проте звертають на себе увагу й певні особливості соціальної та адміністративної організації, які дослідниками при аналізі інших регіонів козацької держави не розглядалися. Наявність останніх переконує в потребі виявлення таких особливостей і в інших полках, аби, вже володіючи інформацією про них, класифікувати існуючі форми суспільної і політичної організації на такі, що мали універсальний характер, і ті, що були винятками.

¹ У зв'язку з початком російсько-турецької війни О.П.Рум'янцев 10 лютого 1769 р. наказав припинити перепис, хоча в більшості полків (у тому числі й Полтавському) робота не була завершена. А тому в розпорядженні дослідників відсутні матеріали тринадцяти із сімнадцяти існуючих у XVIII ст. на Полтавщині сотень. Збережено лише описи Полтавських міських сотень і двох периферійних – Великобудушанської і Решетилівської. – Див.: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр. Показчик населених пунктів / Ред. І.Л.Бутич. – К., 1959. – С.68–88.

² Як правило, дослідники зверталися до них лише в контексті з'ясування окремих локалізованих територіально чи тематично питань. Наприклад, див.: *Мицик Ю.* Царичанка козацька. – К., 2004. – С.78–84.

³ Наприклад, див.: *Лазаревский А.* Обзорение Румянцевской описи, полк Черниговский // Черниговские губернские ведомости. – 1866. – №33. – С.35–37, 44–46; *Багалей Д.* Генеральная опись Малороссии // Киевская старина. – 1883. – Ноябрь. – С.402–432; Козаки Полтавского полка по материалам Румянцевской описи. – Ч.І. – Полтава, 1913; Ч.ІІ. – Полтава, 1914; *Ткаченко М.* Наукове розроблення Рум'янцівської ревізії // Україна. – 1924. – №3; *Шамрай С.* Козаки м. Полтави в 1676 р. за Рум'янцівським описом // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1925. – Кн.6.

⁴ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського НАН України. Інститут рукописів (далі НБУ. ІР). – Ф.І. – Спр.І–54480. – Арк.1.

⁵ Компут всего товариства... Полтавского в сотнях через ревізію справлений в року 1721 // Там само. – Спр.154481. – Арк.1.

⁶ Там само. – Арк.158 зв.

⁷ Виденіє... 1732 года // Там само. – Ф.І. – Спр.І–54335. – Арк.2.

⁸ Там само. – Арк.1 зв., 3.

⁹ Там само. – Арк.3 зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк.121 зв. – 122.

¹² Там само. – Арк.54 зв.

¹³ Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.51.

¹⁴ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк.144–146 зв.

¹⁵ Компут всего товариства... Полтавского в сотнях через ревізію справлений в року 1721 // Там само. – Арк.159–162.

¹⁶ Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.165–169.

¹⁷ Компут всего товариства... Полтавского в сотнях через ревізію справлений в року 1721 // Там само. – Арк.159.

¹⁸ Там само. – Арк.144.

¹⁹ Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.165.

- ²⁰ Підраховано за: Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.165.
- ²¹ Там само. – Арк.168.
- ²² Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк.35.
- ²³ Виденіє... 1732 года. // Там само. – Арк.62–63.
- ²⁴ Там само. – Арк.109 зв. – 110.
- ²⁵ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк.108 зв.
- ²⁶ Див., наприклад: *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1959. – С.250.
- ²⁷ *Величко С.* Літопис. – К., 1991. – Т.2. – С.179.
- ²⁸ Див., наприклад: *Gajesky G.* The Cossack Administration of the Hetmanate. – Vol. 1–2. – Cambridge, Mass., 1978. – 789 p.
- ²⁹ Виденіє... 1732 года // НБУ.ІР. – Арк.1 зв., 3.
- ³⁰ Детальніше див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І. – К., 1998. – С.220–223.
- ³¹ Складено за: Компут всего полку Полтавского... 1719 року // НБУ.ІР. – Арк.2; Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.1.
- ³² *Дядиченко В.А.* Вказ. праця. – С.252–255, 269–270. Щоправда, М.Слабченко, розглядаючи структуру сотенного управління гетьманату у другій половині XVII–XVIII ст., обмежувався згадками лише про сотника, городового отамана, писаря і курінного отамана (див.: *Слабченко М.Е.* Малорусский полк в административном отношении (историко-юридический очерк). – Одесса, 1909. – С.126).
- ³³ Див.: *Gajesky G.* The Cossack Administration... – P.533, 541.
- ³⁴ *Ibid.* – P.563.
- ³⁵ Виденіє... 1732 года // НБУ.ІР. – Арк.113.
- ³⁶ Компут всего полку Полтавского... 1719 г. // Там само. – Арк.126.
- ³⁷ Там само. – Арк.208.
- ³⁸ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. – Т.2: Полк Нежинский. – К., 1897. – С.288.
- ³⁹ *Дядиченко В.А.* Вказ. праця. – С.295.
- ⁴⁰ Наприклад, див.: «О захвате водки урядником Киевского магистрата Сильвестром Саливским с товарищами у сотенного есаула Григория Голика» // ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.63. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.1–17.
- ⁴¹ Виденіє... 1732 года // НБУ.ІР. – Арк.53 зв. – 55.
- ⁴² Компут всего полку Полтавского... 1719 року. // Там само. – Арк.56, 108 зв. та ін.
- ⁴³ Див.: *Горобець В.* Вказ. праця. – С.260–275.
- ⁴⁴ Компут всего товариства... Полтавского в сотнях через ревізію справлений в року 1721 // НБУ.ІР. – Арк.100, 109 зв.
- ⁴⁵ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк.32 зв. – 33.
- ⁴⁶ Згадка про Івана Сулиму як про сотника великобудищанського в контексті володільницьких прав на «посполитих, крайне убогих» в Нижніх Млинах (Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк. 55).
- ⁴⁷ Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.1.
- ⁴⁸ Указівку на ступінь родинних зв'язків див.: Виденіє... 1732 года. // Там само. – Арк.10.
- ⁴⁹ *Gajesky G.* Op. cit. – P.519–520.
- ⁵⁰ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // НБУ.ІР.– Арк.55.
- ⁵¹ Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.3.
- ⁵² Там само. – Арк.149.
- ⁵³ Компут всего полку Полтавского... 1719 р. // Там само. – Арк.2.
- ⁵⁴ Виденіє... 1732 года // Там само. – Арк.3.

Basing on the materials of revisions held in Poltava regiment in 1719, 1721, 1732 the article analyses social structure of population of Poltava region, reconstructs the model of administrative system and the system of authorities' organization on regimental, sotnia and kurin' levels and defines personal staff of Cossack functionaries.